

ERDÉLY EGYETEME

AVALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI minisztérium égisze alatt az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában „Erdély Magyar Egyeteme“ címmel egy ízlésesen luxusos kiállítású kötet látott napvilágot. Szerkesztője a magyar tudományos élet három kiváló képviselője: Bisztray Gyula, kultuszminiszteri osztálytanácsos, valamint Szabó T. Attila és Tamás Lajos, a kolozsvári tudományegyetem tanárai.

A könyv, címéből láthatóan, a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemmel foglalkozik, de annak egyszerű ismertetésénél sokkal többet ad. Tartalmát jobban fejezi ki alcíme: „az erdélyi egyetemi gondolat“ és a tudományegyetem története, története annak a gondolatnak, mely, mint Hóman Bálint az előszóban írja, most „a kor igényeinek megfelelő új szellemben, de a régi nyomokon, jeles régi tanárok, kiváló magyar tudósok nyomdokán“ halad. „Ezeknek a régi nagyoknak állít emléket“ s ismerteti „az erdélyi művelődés maradandó értékeit“ a könyv. A kötet fele az egyetemi gondolatnak s az egyetem keretén kívülálló tudományos intézményeknek és kérdéseknek történetével foglalkozik.

Hóman Bálint előszava szabatosan megjelöli a kolozsvári egyetem helyét a magyar művelődésben. Buda eleste után — írja a miniszter — „a magyar királyság történeti hivatásának örökösévé az erdélyi fejedelemség“ s e hivatás betöltésének eszköze, „Erdély történeti életének egyik leghatalmasabb erőtényezője a magyar iskola lett“ ... „Nevelőmunkájuk nyomán kelt életre s terebélyesedett ki az egyetemes magyar művelődést annyi új színnel és igaz értékkel gazdagító erdélyi szellemiség, az erdélyi magyarság nemzeti érzésének és erdélyi öntudatának éltető forrása.“ Ennek az erdélyi szellemnek, mely a fejedelmek művelődéspolitikájában és annak eszközeiben a felekezeti, katolikus és protestáns iskolákban, líceumokban, kollégiumokban, akadémiák munkájában valósult meg, volt folytatója a kolozsvári egyetem közel ötvenévi működése.

Aki a kolozsvári egyetem művelődéstörténeti jelentőségével tisztában akar lenni, ismernie kell alapításának előzményeit. Ezt, „az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat“ előzményeit írta meg Bisztray Gyula a kötet első és leghosszabb, csaknem százhuszoldalas tanulmányában.

Bisztray munkáját alig lehet felbecsülni. Erdély történetének amúgy is csekély és idejétmúlta irodalmában egy tárgykör történetét adja, mellyel eddig senkisémm foglalkozott. Erdélynek eddig csak régimódi politikai történetét, Kővári, Szilágyi Sándor, Ürmössy, Jancsó Benedek elavult munkáit bírjuk. Bisztray egy más világ képét adja, művelődéstörténetet ír, járatlan utakon jár, de biztos lábon halad. A járatlan utak követése teméntelen fáradsággal lehetett egybekötve, új források után kellett járni, eddig megmíveletlen teret megmunkálni: de Bisztray nem sajnálta a fáradságot: munkája a lelkiismeretes és gondos író buzgalmáról és tárgyszeretetről tesz tanúbizonyságot. S ami a tanulmány értékét az én szememben hatalmasan emeli: írását becsületes magyar nyelven írta, aminek az olvasása nem terű, hanem élvezet.

Az erdélyi felső oktatás kezdetei a fejedelemség korszakával esnek össze; azelőtt Erdély színei és értékei az egységes magyarság közös munkájába olvadtak.

A kezdeteket az erdélyi fiatalságnak a protestantizmus behozatalával összefüggő külföldi egyetemekre való járása, „bujdosása“ jelentette. A tizenhatodik század folyamán 246 erdélyi ifjú tanult külföldi egyetemeken, közöttük az erdélyi reformáció nagy, történeti alakjai: Dévai Bíró Mátyás, a lutheránus szász Hontems, az unitáriussá és mártírrá lett Dávid Ferenc, Bencédi Székely István s utánuk később az ellenreformáció harcosai, mialatt — Bisztray nem felejtette el azt a világtörténeti jelentőségű tény megemlítését — „a tordai országgyűlés 1557-ben elsőnek Európában kimondatta a recipiált négy felekezet egymással szembenálló fiaival a teljes lelkiismereti szabadságot“.¹

A protestáns ifjak bujdosásán túl s a könyvnyomtatás mellett, „a reformáció legerősebb fegyvere az iskola volt“, aminek értékét emelte, hogy ez iskolákban magyar nyelven folyt a tanítás. A protestantizmus „minden nípnekaz ő nyelvin“ hirdette Isten igéjét. Bisztray kimutatása szerint a XVI. századi hazai iskolák 75%-a a trianoni békediktátummal elszakított területeken volt! „A három részre szakadt ország szellemi életének súlypontja a kis Erdélyre esett... az erdélyi fejedelemség a magyar kultúra legbiztosabb menedéke lett.“

Mint az országgyűlés mondta, már az első fejedelem, János Zsigmond „kedvezett a tanulásnak és a tanuló személyeknek“ s Gyulafehérvár főiskolát alapított, hová kiváló külföldi tanárokat hívott meg. Az iskolát később Szászsebesre akarta költöztetni s egyetemmé fejleszteni, de halála megakadályozta tervét. „Ez volt az első határozott lépés az erdélyi ifjaknak szülőföldjükön való egyetemi kiképzésére, mely mint jámbor szándék és rövidéletű kísérlet háromszáz éven át többször megújul a végleges megvalósulásig.“

János Zsigmond uralkodása alatt Erdély csaknem minden nagyobb városában létesült unitárius felsőbb iskola. Később, a Báthoriak korában a jezsuiták alapítottak Kolozsmonostoron és Gyulafehérvár iskolát, s 1581-ben Kolozsvár a város többnyire unitárius lakosságának protestánsa ellenére a fejedelem jelenlétében avatták fel kollégiumukat, melyet Báthori István még abban az évben egyetemmé emelt, mert, mint mondta Erdélynek, sőt Magyarországnak sincs megfelelő akadémiaja s a legjelesebb tehetségek nem fejlődhetnek ki. Az egyetemnek hit- és bölcsészettudományi kara volt s a „tökéletes eredménnyel“ végzett ifjakat doktori titulussal ruházta fel. Báthori 1586-ban meghalt s utána a többségben lévő kálvinista és unitárius rendek kimondták a jezsuiták száműzését. A jezsuiták kénytelenek voltak távozni. A kolozsvári egyetem első fejezete lezárult, de Báthori István mindenesetre megpróbálta, hogy a „műzsákat Erdély országának erdőkkel és ligetekkel körülvevett paradicsom kertjébe édesgesse“. Évek következtek, a jezsuiták hol visszatérhettek, hol ismét el kellett, hogy hagyják az országot, míg, sok hányattatás után, Bethlen Gábor bocsátotta őket újra vissza, de most már nagy hírű akadémiajuk helyett első települési helyükön, Kolozsmonostoron nyitották meg iskolájukat.

Míg a jezsuita egyetem biztosította a katolikus ifjúság magasabb iskoláztatását, a protestánsok még mindig a külföldi egyetemekre kényszerültek. De azt buzgón tették. „Uraik és nemesek gyermekei“ — írta Bód Péter „Szent Polikárusában“ — Patáviumba, Bononiába, Londonba, Genfbe, Kölnbe, Wittembergbe, Heidelbergbe, oskolákba, udvarokba, országokba elmennek vala látásért és hallásért, úgy, hogy annyi tudós és tanult nemesi rend egyszer, mint akkor, ebben a kicsiny hazában nem találtatott.“

Bisztray tanulmányának következő fejezete a kálvinista Erdély főiskolai törekvéseiről szól.

Bethlen Gábor legnagyobb kulturális hatása a gyulafehérvári kollégium volt, melyet később „közönséges akadémiaivá“ fejlesztett ki, hogy „ne lenne utolsóbb némely németországi oskolánál“. Iskolájába külföldi tanárokat is hívott: Opitz Márton, Alsted Jánost, Bisterfeld J. Henriket, Piscator és másokat. Az akadémia élénk munka folyt.

¹ Hogy a valóságban hogy festett ez a szabadság, arról l. főleg Szekfű megjegyzéseit; Hóman-Szekfű: Magyar Történet V. és VI. köt. és Bethlen Gábor; Magyar Szemle kiad. Szerk.

„Scolánk“, — írta a fejedelem Alvinczi Péternek — „mely szépen kezdett légyen floreálni, ha kegyelmed egyebektől nem hallotta, ez mi leve-lünköből bizonyosan értheti; jó reménységű ifjak nevelkednek tudomá-nyokban, felesedni is kezdetek; vágnak öreg deákok, reméljük, 75 avagy talán 80 is“, közülök 40 még a fejedelem életében befejezte tanulmányait.

Bethlen Gábor halála után az iskola hanyatlásnak indult, de a Rákócziak alatt még fennállt s nem szükölködött híres professzorokban, közöttük egy ideig a nagyszerű Apácai Csere János, akiről Bisztray pár oldalnyi kitűnő jellemzést ad. Sajnos, e nagy és tragikus sorsú ember közoktatási terve „még sokáig jámbor szándék maradt, Apácai jó igye-kezete füstbe ment“. Rákóczi György halála és Barcsai s Kemény János interregnuma után Apafi Mihály hosszú uralkodása Erdély politikai és kulturális hanyatlását jelentette s halálával a fejedelemség kora is lezárult. De Apafi még pártfogolta az iskolázás ügyét, buzgólkodott, hogy „Isten-nek eccléziája és annak veteményes kertje, a tisztességes schola gyamolít-tassék“. A tatárok által elpusztított gyulafehérvári iskolát Nagenyedre helyezte s ez a kollégium mind a mai napig fennáll.

„A tizenhetedik századi Erdélyben“, — összegezi Bisztray — „a tudomány elsőrendű közügy, mert közügy a vallás, a kálvinista vallás, mely ekkor válik „magyar vallássá., minden tudományos és művelődési mozgalom tengelye“. A felekezeti, református és katolikus kollégiumok-ról jó pár oldalon számol be Bisztray.

„A felújított jezsuita, utóbb piarista egyetem. -ről szólva írja Bisztray, hogy a XVIII. században „Erdély elvesztette különleges jelentőségét, anélkül, hogy egyúttal sajátos hivatását feladná. Másfélszázadon át ki-váltásos szerep jutott osztályrészéül: politikai viszonylatban a kelet-középeurópai egyensúly tengelye volt, a szellemi életben pedig az európai áramlatok közvetítője s válságos időkben veszélyeztetett értékek és hagyományok letéteményese. Mikor a tizennyolcadik század küszöbén békésebb korszakba lép, erőt és sajátos törekvéseit már az egész nem-zeti közösség javára hasznosítja...“

A katolikus restauráció szempontjából egyik legfontosabb esemény a kolozsvári jezsuita egyetem visszaállítása volt. A főiskola megnyitása 1698 novemberében történt, melyre a református és unitárius papokat is meghívták. Az új egyetem kiváló tanárainak és növendékeinek — kik között volt Mikes Kelemen is — több oldalt szentel Bisztray. 1773-ban a pápa feloszlattván a rendet, az egyetem jezsuita jellege megszűnt, de a jezsuita tanárok nagy része ott maradt s tovább folytatta működését.

Mária Terézia egy felekezeti, katolikus-protestáns egyetem fel-állítását vette tervbe, de terve, az egyházak egymás közötti s az udvar iránti kölcsönös bizalmatlanság folytán nem sikerült. De a megmaradt egyetem fejlődött; 1774-ben jogi, a következő évben orvosi karral bővült. 1776-ban a piarista rend vette át.

A kolozsvári főiskola katolikus tudományos központot teremtett Erdélyben, „a protestantizmus kiválóságai egymástól elszigetelve, sze-rény papi vagy kollégiumi stallumokban meghúzódva, sokszor méltatlan mellőzések között fejthetik ki munkásságukat... De azért elszigeteltségük-ben is termeltek olyan országos hírvű férfiakat, mint Bőd Péter és Benkő József.

Az utolsó fejezet a tizennyolcadik század végső két évtizedét és a tizenkilencediket tárgyalja. II. József az egyetemet megfosztotta főiskolai rangjától s líceummá degradálta; a gubernium tanulmányügyi bizottsága alá rendelte, melynek tagjai „mindhárom vallás“ képviselői voltak. A négy recepta religió közül az unitáriusok kimaradtak. Az iskola tannyelve a német lett s a tanulók tandíjat fizettek. A jogi és bölcsészeti kar meg-maradt a líceum keretében, az Orvos-sebészeti Tanintézet a katolikus püspök felügyelete alatt valamennyire önálló intézménnyé lett. Nagyjá-ban ebben a formában élte végig életét a főiskola a tizenkilencedik század-ban.

A fejezet befejező része az iskolák kiemelkedő tanárainak és növendékeinek ismertetését adja, kik közül elég említenünk a két Bolyait és Körösi Csorna Sándort.

„Összefoglalásunk“, — zárja be tanulmányát az egyetemi gondolat történetéről Bisztray — „gazdag eredményekkel tanúsítja, mint élt és fejlődött s hogyan hatott a délkeleti Kárpátok koszorújában a nemzeti géniusz, mindenkor összeegyeztetve azt, ami erdélyi és magyar, azzal, ami európai és örök emberi.“

Amit fennebb elmondtam, nem meríti ki Bisztray tanulmányának gazdagságát. Az iskolák ismertetése át meg át van fonva Erdély többi kulturális megnyilatkozásának és intézményeinek, a krónikairás, az Erdélyt annyira jellemző memoire-irodalom, a nyomdák történetével s annyi kimagasló történeti alak jellemzésével.

Ez a kissé hosszúra nyúlt ismertetés mutatja azt a gazdag anyagot, melyet Bisztray összegyűjtött és megvilágított. Szeretnők, ha a szerzőnek módja és alkalmá nyílnék, hogy folytassa munkáját és azt, amit itt alig száz oldalra összeszorítva mondott el, megírná külön kötetben. A tárgy megérdemli s Bisztray meg tudná írni, kötelessége, másra nem háríthatja át. Erdély oly szűkös irodalmát nagy értékkel gyarapítaná.

A következő tanulmány még szintén inkább az „egyetemi gondolat-ról és nem az egyetemről szól, bár az utóbbival szerves összefüggésbe jutott: az Erdélyi Múzeum-Egyesületet ismerteti, Szabó T. Attila tollából.

Az intézmény múzeum alapításaként indult. Az 1842-i országgyűlésen könyvtár és múzeum alapításáról volt szó s a kort jellemzi, hogy a dobokai követ, Zeyk János a szervezést azért tartotta szükségesnek, hogy „az eddig folytatott sérelmi politikától eltérve, az országgyűlés a haladás útjára térve az alkotások mezejére lépjen“. Az országgyűlés elhatározta ugyan a múzeum alapítását, de a terv egyelőre a szászok és a bécsi kormányzat ellenállása miatt megfeneklett s később a negyvennyolcas események folytán elmaradt, de feledésbe nem merült.

Az abszolutizmus idejében a fejedelemség utáni korszak legnagyobb államférfia és vezető szelleme, gróf Mikó Imre eszközölte ki Bécsben, hogy az egyesület 1859-ben megalakulhatott. Múzeum és könyvtár a Mikó Imre által felajánlott hatalmas parkban talált először helyiséget. Itt indult meg mihamar az egyesület tudományos munkája is.

Az évek folyamán az Egyesület szervezete változásokon ment keresztül.

Az egyetem felállítása 1872-ben csak úgy vált lehetségessé, hogy az Egyesület, megtartva egyébként önállóságát, az egyetem rendelkezésére bocsátotta gazdag gyűjteményeit. Az Egyesület 1906-ban nyert végleges kialakulást, céljaképpen megjelölve, hogy fenntartja a múzeumot, feldolgozza az összegyűjt anyagot és műveli a honismeretet, az erdélyi tudományosságot négy különálló és egymástól független szakosztályban.

1919 tavaszán, a megszállás idején a román állam, bár a múzeum nem volt magyar állami intézmény, megpróbálta, hogy gyűjteményeire rátegye kezét. Hosszú éveken át folyt a pereskedés anélkül, hogy húsz esztendő lefolyása alatt végleges rendezés jött volna létre. De a múzeum a román uralom alatt sem szüntette meg működését: népszerűsítő előadások, szakülések és vidéki vándorgyűlések keretében hirdette a magyar tudományokat. „Valósággal“, írja Szabó T. Attila, „az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudásszerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával... Nem volt az erdélyi magyar kisebbségi életnek egyetlen intézménye sem, — az egyházakat sem véve ki — mely olyan határozottan és kérielhetetlenül állt volna ellen a megszállóknak, mint az Erdélyi Múzeum Egyesület.“

Gáldi Lászlónak, a legfiatalabb akadémikusnak tanulmánya „az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra“ szintén túlnyomóan történeti, legnagyobb részében az egyetem felállítását megelőző időkről szól.

Gáldi tanulmánya egy általánosan emlegetett, de pozitív tényekre nem alapított, mert nem ismert hipotézisnek nyújt szilárd alapokat. Nálunk szokásos volt az a sokat hangoztatott frázis, hogy kelet felé, a Balkánra és különösen Romániába mi, magyarok vittük be és terjesztettük nyugat kultúráját. De tényekkel számotadni senki sem tudott erről, annál kevésbbé, mert a román kultúra és társadalom a tizenkilencedik század közepe óta a francia szellem befolyása alá került s ha e befolyás felületes volt is, az idősebb latin nővér hatására annál büszkébbek voltak a románok. Gáldi tanulmánya

kellett, hogy jöjjön és megmutassa, hogy hol és mikor, feltűnés nélkül a háttérben, de annál erőteljesebben hatott a román kultúra gyökereire a magyar termékenyítő befolyás.

Mi eddig nagyjában a reformáció s a tizenhetedik század végén azt követő katolikus reakció hittérítő s azzal együtt járó kulturális törekvésekről tudunk. Vallási szempontból e mozgalmaknak nem sok eredményük volt: a reformációnak semmi, protestáns román ma alig van; a katolicizmus pedig csak a felszínen van, magas egyházi férfiak ismerik be, hogy az unió a nép hitére csak kevés befolyással volt, a görög katolikus hitre tért nép ma is éppen olyan bigottan orthodox, mint a keleti egyházban maradt parasztság. A két mozgalom kulturális és politikai jelentősége azonban felbecsülhetetlen.

A XVII. század kezdetén a szászok próbálták protestantizmust és kultúrát terjeszteni a románok között. De néhány román nyelven nyomtatott vallási könyv kinyomtatása után felhagytak a kilátástalan törekvéssel.

A szászok szerepét az erdélyi fejedelmek és magyar mecénások vették át. Románnyelvű vallásos iratokat, bibliafordításokat és énekeskönyveket adtak ki, előbb cirill, majd latin betűkkel nyomva. A felekezeti mozgalomba nemsokára belékapcsolódott az iskola. „Az előbb gyulafehérvári, majd nagyenyedi Bethlen-kollégiumban, valamint a reformátusok kolozsvári intézetében“, — írja Gáldi — „jegyre több román ifjú végezte tanulmányait s jutott Erdély románságának széles rétege belső érintkezésbe a magyar tudománnyal“. Sőt, folytatja Gáldi, „még a havas-elvi bojárok fiai is az erdélyi eretnekek iskoláiba jártak latinul tanulni“. „Erdély magyar ihlető protestáns hitélete az erdélyi románságnak nemcsak szellemi világát alakította át, hanem serkentőleg hatott a hagyományos formalizmusba merevedett orthodoxiára is.“

A XVII. század végén a protestáns fejedelemség elmúltával beállt a katolikus reakció, megalakult a görög katolikus egyház, visszatértek a jezsuiták s megnyíltak a katolikus iskolák. De bármilyen nagy volt is a katolikus reakció kulturális hatása a románságra, amit Gáldi számtalan adattal igazol, végtelenül fontosabb és sorsdöntőbb lett annak politikai jelentősége. Gáldi tudományos hatásokról írva, nem részletezi ezt, de az a pár oldal, melyet Sinkairól ír, mutatja, hogy a „dákorománizmus“ első apostola magyar kenyeret éve, mint a budai egyetemi nyomda korrektora és a grófi Wass-család nevelője, magyar történeti forrásokra támaszkodva írta meg „az összes románok történetét“ s a „dákoromán“ elnevezést is a jezsuitáktól vette át, ami idővel, írja Gáldi, a román irredentizmus jelszava lett. Magyar tudomány hatása alatt s részben pint magyar tisztviselő dolgozott a dákorománizmus megalapításában Sinkai két hírhedt társa, Micu-Klein Sámuel és Major Péter is. Amilyen fontos politikai tényezővé vált Sinkai dákorománizmusa, éppen olyan jelentős volt az erdélyi Lázár György működése, aki a kolozsvári piarista főiskola mintájára Bukarestben román tannyelvű iskolát alapított, mely „a fanarióta kor kizárólag görögnyelvű iskolái után valóságos megváltás volt.“ Mi nem sorolhatjuk fel mindazon neveket, melyeket Gáldi említ s amelyeknek viselői magyar segítséggel nyomott román könyvekből, magyar iskolákban nevelkedve magas kulturális, egyházi és politikai polcokra emelkedtek.

1872-ben megnyílt a kolozsvári egyetem, melynek román tanzékén előbb az alattomosan nacionalista Szilasy Gergely, utána a kiváló, magyarbarát Moldován Gergely ült, aki mintaképe lehetett volna a román nemzetiségű magyar állampolgárnak, aki „törhetetlen hűséggel ragaszkodott minden vonatkozásban a magyar állameszméhez, de ugyanakkor a néphez való tartozást is híven vallotta“.

Gáldi tanulmánya végre pozitív, gazdag adataival világot vet arra a kérdésre, hogy Erdély micsoda befolyással volt a román kultúrára? Végig olvasva a cikket ma már nyugodtan beszélhetünk arról, hogy a magyar tudomány és a magyar iskola hatalmas mértékben közvetítette nyugat szellemét a román művelődésnek s a románok hálásak lehetnek érte.

Sok nehézség és vajúdas után 1872-ben végre létrejött a kolozsvári egyetem, Erdély egyeteme.

Szabó T. Attila írta meg az egyetem elhelyezésének történetét. Mert alapítását kimondta ugyan az országgyűlés, de elhelyezése külön gond volt s három fakultása egyelőre a régi gubemium és a régi jezsuita kollégium, az orvosi klinikák pedig az óvárban lévő sötét és düledező Karolina-kórház falai között kaptak menedéket, míg lassankint, a nyolcvanas és kilencvenes években véghezvitt építkezések folyamán egy minden kényelemmel ellátott, európai színvonalon álló moderm városrészé vált.

Az egyetem megnyitása 1872 novemberében történt. Makkai László, az egyetem magyar uralom alatti ötvenéves történetének írója, idézi Berde Áronnak, az első rektornak megjegyzését, hogy „az egyetemet nem néma fala, hanem tanárainak szelleme alapítja“. A kolozsvári egyetem híven követte ezt az intelmet. „Kolozsvár“ — írja Makkai — „történelme folyamán mindig iskolaváros volt, nemcsak kereskedői és mesteremberei tették, kincsessé¹, hanem iskolái is, melyek századokon keresztül szellemi kincsekkel árasztották el egész Erdélyt, de a halkszavú, előkelő Kolozsvár, melyben a szellem emberei foglalták el az első helyet, az egyetem alapítása után született meg igazán.“

Én megvallom, Makkai tanulmányának egy-egy részletét csodálkozással olvastam: honnan tudja és írja meg az egyetemnek, tanárainak helyzetét olyan igazán és áttekintően ő, aki az egyetem magyar uralom alatti történetének legfeljebb végét s azt is csak mint fiatal gyermek érthette meg? Mennyire igaza van, mikor azt írja, hogy „a város életében az egyetem kezdettől fogva központi fontosságú tényező lett. Évnyitóit, évzáróit, doktoravatásait, ünnepeit, melyeket eleinte a Vigadó történelmi nevezetességű nagytermében majd az új épület aulájában tartották, a kolozsvári közönség a maga ünnepeinek is tartotta s mint ilyenén vett részt rajtuk. Hogy az egyetem mennyire összeforrott a város társadalmával, azt legjobban a magánosok által felajánlott ösztöndíjak és alapítványok száma mutatja. A tanárok mint városatyák, mint egyesületek vezetői és szervezői s nem utolsósorban mint a társadalmi élet hangadó tényezői eleven hatóerőként működtek közre Kolozsvár századvégi felemelkedésében és országos jóhíre megalapozásában. Az a nemzedék, amelyik még az utolsó világháború előtti Kolozsvár feledhetetlen hangulatának és képének emlékét őrzi, sohasem halványuló emlékezetében fogja tartani azt a lelki egységet, mely a szellem embereit a város társadalmával és évszázados hagyományokra figyelmeztető patinás falaival egybekapcsolta“. Ez így van, s nekünk, akik abba a generációba tartoztunk, a szívünk-ből írta Makkai e sorokat, ő csak hallomásból ismerhette, de e sorok írója amint elfogódva nézi a kötetben közölt arcképeket, alig talál közöttük egyet is, amelyhez ne fűzné ifjúkori emlék, ne lett volna ismerőse, tanára: az öreg Brassai bácsi, akitől annyi bölcsességet hallott; Concha Győző, a Plószok, Nagy Ferenc, Török Aurél, Pauler Ákos, Böhm, a nagy filozófusok, akik később a budapesti egyetem díszéivé és a közélet kiválóságai lettek, vagy azok, akik úgy szerették Erdélyt, hogy nem voltak hajlandók tanszéküket elcserélni: Brandt József, Purjesz Zsigmond, Apáthy István, aki a végén már erdélyinek tekintette magát s az erdélyi gondolat mártírjává lett; a külön Wemer Rezső és a biciklin járó Meltzl Hugó, s a még különcebb Ázsia. kutató „turánista“ Bálint Gábor, aki feleségével arabusul társalgott s vacsorára híva hóna alatt vitte elmaradhatatlan nargiléját. Két professzorra emlékszem, akiről Makkai elfelejtkezett, a gorombaságáról híres Ladányi Gedeonról s a földrajz tanáráról, Temer Adolfról.

Egy gyönyörű múlt eltűnt alakjai, amit értékessé tett az a komoly tudományos munka, melyet végeztek.

Szűk keretek között ír Mátrai László az egyetem és az európai tudományosság viszonyáról, elsősorban arról a csodálatos intuitív európai kutatáso-

kát megelőző munkásságról, elméletekről, a milió tanárról, melyeket Brassai és Meltzl formuláltak. Munkásságuk, írja Mátrai, végigkíséri az egyetem ötven esztendejét s az egyetem történetében olyan európai hírnű tudósok neveit találjuk, mint Török Aurél, Hóman Ottó, Csengery János, Szinnyi József és Gombocz Zoltán, Fodor József és Hőgyes Endre, a Billroth-tanítvány Brandt József és Purjesz Zsigmond, a nagy filozófusok, Palágyi, Böhm és Pauler s legvégül a románoktól halálraítélt Apáthy István.

A magyar tudománynak és kultúrának ezt a nagy erősségét bénította meg húsz évre a román uralom, húsz évig voltak román kezekben ezek a magyar pénzen alapított és magyar tudomány által felvirágoztatott intézetek. Az egyetemnek a románok által történt brutális elfoglalásának története nagyjában ismeretes. Újak azonban Biró Sándor fejezetének azok a részletei, melyek arról szólnak, hogy kezdetben maguk a románok sem akarták románná tenni azt, hiszen volt már három egyetemük, Bukarestben, lassyan és a nekik jutott Bukovinában, Csemovitzban. „A kolozsvári egyetemnek“ — írta Iorga — „a magyarok birtokában kell maradnia, nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzettől nemzeti kultúrájuk biztosításának lehetőségét éppen saját szülőhazájuk területén, ezeknek a nemzeteknek élniök kell jogaikkal, ezeket nekünk nem szabad a holnapi Romániában megtámadnunk“. A kísértésnek mégsem tudtak ellentállani, mert a magyar egyetem különb volt a többinél. Parvan Vazul, a bukaresti egyetem tanára írta: „megbocsáthatatlan lenne, ha ellenfeleink alkotásait megsemmisítve, valami alacsonyabbrendű és természetű dolgot alapítanánk... A régi Románia egyetemi típusának átültetése nem jó megoldás; egy ilyen eljárás népünk felsőbb műveltsége szempontjából zuhanás, az idegenekkel szemben vereség lenne. A régi Románia egyetemeinek maguknak is szükségük van a nevelési, erkölcsi, társadalmi és kulturális színvonal emelésére: a pártpolitika miatt meggyengült a személyzet és megzavarodott; a tudományos, műszaki és didaktikai szervezet oly sajnálatosan hátramaradt, a társadalmi szinte nem létező, hogy Felső-Dácia egyetemének az alsó dáciai egyetemek hasonló-ságára való megalapítása nagy hiba lenne“.

Baj volt, hogy az egyetemet előzőnlötte a középiskolákban nem kellően képzett ifjúság: az 1922—23. tanévben a kolozsvári egyetem hallgatóinak száma alig volt 1.200, 1938—39-ben több mint 4.000.

Biró Sándor tanulmányát érdemes nagy figyelemmel olvasni el, mert nemcsak a román tudományos világra vet éles fényt, hanem a romlott közéletbe is bepillantást nyújt.

A kötetnek van még egy-két érdekes fejezete, melyek azonban már nem annyira az „egyetemi gondolattal“, mint az egyetem szervezetével függnek össze: György Lajos az erdélyi könyvtárügyről, Rudai Rezső az egyetem diákjóléti intézményeiről, Nagy Iván a szegedi száműzetés éveiről ír, egy fejezet az egyetem újjászervezéséről szól; Tamás Lajos a vezetése alatt, az egyetem keretében működő „Erdélyi Tudományos Intézetéről“ számol be.

A fentiekbe fogva vázolja a kötet Erdély magyar egyetemének sorsát, múltját és jelenét.

És jövője?

Rövid zárószavában, mit Sjrily Kálmán közoktatásügyi államtitkár írt a kötethez, pontosan formulázza azt is: „Legyen az egyetem jövője olyan, amilyent az az adottság kíván meg, hogy a Ferenc József Egyetem Erdély fővárosában, Kolozsvárt működő magyar tudományegyetem.“ E mondat három szaván van a hangsúly: Legyen az egyetemen valóban a tudomány az úr s szolgálja azt önzetlenül tanár és tanuló. Legyen magyar egyetem, melynek, bármily nemzetközi is a tudomány, különleges magyar nemzeti

jellege kell, hogy legyen. És végül, legyen Erdély egyeteme. Nem jelent ez“ — írja Szily — „kulturális szeparatizmust vagy regionalizmust... Csak két különleges feladata lesz: az egyik: Erdély múltjának, jelenének és jövőjének minden tudományos szempontból való tanulmányozása és megismerése; a másik: Erdély szellemi mozgalmainak irányítása és a történelmileg kialakult erdélyi szellemiség ápolása“.

Elfogódva tesszük le a könyvet mi, erdélyiek, kiknek alma materünk volt a kolozsvári egyetem. Múltunknak, ifjúságunknak egy nagy darabját elevenítette fel ez a nagyszerű kötet, melyért hálásak vagyunk a közoktatási kormány vezetőinek mi, és hálás kell, hogy legyen minden magyar ember, aki érdeklődni tud a sokat szenvedett Erdély dicsőséges múltú kultúrája és annak kifejezője, a számkivetésből hazatért egyetem iránt.

SZÁSZ ZSOMBOR